

УДК 159.922.27: 316.6

ГРИДКОВЕЦЬ Л.М., к.психол.н.

м. Київ

ДЕТЕРМІНАНТИ СІМЕЙНО-РОДИННОЇ СТРУКТУРИ ЯК СИСТЕМА ВПЛИВУ НА ХАРАКТЕР ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті презентовано аналіз загальних детермінант сімейно-родинної структури, що мають активний вплив на розвиток життєвих стратегій особистості, зокрема досліджено сутнісні детермінанти: сімейні виховні стратегії, специфіка та характер ролі родинної системи в генеруванні кризових станів особистості, сімейно-родинні цінності та норми. Представлені теоретичні моделі впливу батьківської любові, акцентованої на дитині та модель факторної структури розгортання цінностей в сімейній системі.

Ключові слова: життєдіяльність, особистість, цінності, виховні стратегії, сімейна система, сімейно-родинні детермінанти.

Аннотация. В статье представлен анализ общих детерминант семейной структуры, имеющих активное воздействие на развитие жизненных стратегий личности. В частности исследованы базовые детерминанты: семейные воспитательные стратегии, специфика и характер роли семейной системы в генерировании кризисных состояний личности, семейно-родственные ценности и нормы. Представлены теоретические модели влияния родительской любви акцентированной на ребенке и модель факторного структуры развертывания ценностей в семейной системе.

Ключевые слова: жизнедеятельность, личность, ценности, воспитательные стратегии, семейная система, семейно-родственные детерминанты.

Abstract. The article presents an analysis of the general determinants of the family structure that have an active impact on the development of life strategies of the individual. In particular, the basic determinants are investigated: family educational strategies, the specificity and character of the role of the family system in the generation of crisis states of the individual, family-related values and norms. Theoretical models of the influence of parental love accentuated on the child and a model of the factor structure of the deployment of values in the family system are presented.

Key words: vital activity, personality, values, educational strategies, family system, family-related determinants.

Постановка проблеми. Соціалізація будь-якої особистості починається у первинній спільноті, і цією первинною спільнотою в переважній більшості є сім'я з її особливостями, історією, цінностями, правилами, набутими та отриманими в якості трансгенераційних та інтегенераційних передач (за А.Шутценбергер [4]) моделями поведінки, взаємодії, активності.

Навіть в умовах виховання дитини у дитячому будинку в неї зберігається прагнення власної сім'ї, де були б присутніми тато й мама.

У родині кожна особа представлена в різних психосоціальних статусах, зокрема як соціальна особа, представник своєї статі, індивідуальність, особистість, носій етносу, носій духовності тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом століть фахівці різних галузей досліджували різні аспекти сімейно-родинної структури, серед яких відмітимо роботи з культури сімейних стосунків – Т.В.Буленко, С.В.Ковальов, В.П.Кравець, І.Б.Омеласенко, О.Д.Шинкаренко тощо; психо-сексуальної сфери подружжя б□ О.В.Сечейко, Г.Ф.Келлі,

В.Г.Каган, Л.І.Мороз М.Яркхаузер та ін. Питання гендерної взаємодії в родині піднімалися в працях Т.В.Говорун, Л. Безпальчої, С.П.Юдіної та ін.; сімейні системи досліджували П.Горностаї, Р.Рупер, Б. Хеллінгер, А.Шутценбергер та ін.

Проте тема дослідження впливу сімейно-родинних детермінацій на характер життєдіяльності особистості, в наслідок її багатогранності, і надалі потребує заповнення дослідницьких прогалів.

Об'єктом нашого дослідження є життєдіяльності прояви особистості. Предмет дослідження - детермінанти сімейно-родинної структури, які мають істотний вплив на життєдіяльність особистості.

Метою статті є презентувати детермінанти сімейно-родинної структури, що впливають на характер життєдіяльності особистості

Виклад основного матеріалу. Проведене нами дослідження теоретичних та прикладних джерел вітчизняної [1; 3; 5; 6; 7; 8] та зарубіжної психологічної наукової літератури [2; 9; 10; 11] щодо структурних елементів сімейно-родинного простору особистості як системи впливу на характер її життєді-

яльності дозволило нам виділити три найбільш вагомих складника зазначеного впливу:

- особливості сімейних виховних стратегій,
- специфіка та характер ролі родинної системи в генеруванні кризових станів особистості,
- сімейно-родинні цінності та норми.

Вплив *сімейно-виховних стратегій* [1; 2; 11] на характер життєдіяльності особистості аналізувався нами за теоретичними і прикладними дослідженнями різних аспектів сімейної та родинної взаємодії, зокрема: проблеми психологічних фіксацій дитини в системі «батьки-діти» на різних етапах розвитку (А.Адлер, Е.Берн, В.Вінікот, Е.Еріксон, К.Хорні, А.Фройд, З.Фройд; трьохрівневої структури батьківсько-дитячої взаємодії (Д.І.Іванов), проблеми підпорядкування-домінування в системі «батьки-діти» (М.Вінтерхоф), батьківсько-дитячі стосунки в структурі соціалізаційних механізмів «соціалізація-інфантилізація» (Ю.Ф.Акименко, О.С.Ісаєнко, В.У.Кузьменко); сімейних виховних стратегій (Н.В.Барінова, З.Т.Борисенко, М.І.Мушкевич, О.Б.Насонова), взаємодії між сіблінгами (І.А.Дідук). На основі наукових розробок та власних досліджень було виявлено, що найбільш сприятливими для розвитку особистості та її здатності реалізувати власний творчий потенціал і долати життєві кризи є сімейно-виховні стратегії, що ґрунтуються на дієвій батьківській любові акцентованій на дитині. Нами було проаналізовано вибірку в 300 чоловік віком від 35-40 років, серед яких 150 жінок та 150 чоловіків. Було утворено три ідентичні досліджувані за соціологічними показниками групи, які водночас різнилися за виховними стратегіями. Тобто 100 осіб (50 жінок та 50 чоловіків) виховувалися на авторитарних засадах, 100 осіб на батьківській любові акцентованій на собі, і 100 осіб на батьківській любові акцентованій на дитині. Досліджувалася ціла низка особистісних параметрів респондентів, зокрема: рівень прояву агресії, схильність до депресивних станів, ставлення до себе, ставлення до людей, ставлення до життя. Результати дослідження показали, що найбільший психологічний резерв до творчих життєдіяльнісних процесів мають особи, що походять з родин, де до дітей проявлялася любов акцентована на дитині (незалежно від особ-

ливостей системи заохочення-покарання). Вибіркові результати дослідження представлені в Табл.1.

Всі три вибірки мали в родинах позитивні виховні стратегії. Всі учасники дослідження належали до повних сімей. При цьому найвищі адаптаційні до життєдіяльності показники були отримані у групі з системою виховання «акцентованій на дитині». Варто зазначити, що у дітей із сімей з авторитарною виховною стратегією найнижчі показники ставлення до себе, а за іншими тестами відслідковуються досить вагомні показники певної тенденції меншовартості. Натомість у респондентів з вибірки виховної стратегії «батьківська любов акцентована на собі» найнижчі показники у ставленні до людей. Тобто учасники цієї групи в меншій ступені здатні довіряти людям і бути відкритими на допомогу їм.

Дослідження показало, що творчий розвиток дієвої батьківської любові передбачає акцентуацію батьків не на своїх уявленнях та сприйманнях щодо дитини, а власне на самій дитині. При цьому виховний процес базується на поважному ставленні батьків до неповторності як дитини, так і інших людей, що дає дитині змогу пізнати любов до ближнього (мал.1).

Вплив родинної системи на життєдіяльність на генерування кризових станів особистості досліджувалося нами через структуру трансгенераційних та інтергенераційних передач (П.Горностай [5], А.Шутценбергер, Р.Руппер та ін..) [4]. При цьому був здійснений аналіз структури локальних родинних зв'язків з визначенням ролі та місця кожного суб'єкту родової системи. Теоретичне дослідження базувалося не лише на аналізі наукової літератури, але й на дослідженні джерел народної творчості, зокрема: прислів'я, приказок, народних казок тощо. Нами був здійснений аналіз особливостей розгортання та прояву сімейно-родинної системи в онтогенезі особистості: від хаосу до визначеності, функціональності і, в окремих випадках, знову до дезінтеграції, що обумовлено як кризовими явищами в родині, так і її розпадом чи смертю одного з її членів.

Так, для прикладу розглянемо деякі кореляційні зв'язки, що характеризують особливості впливу сімейної системи на життєдіяльність особистості (Табл.2).

Таблиця 1

Порівняння таблиця ставлень особистості до себе, людей та життя різних досліджуваних груп (за методикою Дж.Пауелла, проміжок [0; 4])

Вид ставлення/ досліджувана група	Група з авторитарною виховною стратегією	Група з виховною стратегією «любов акцентована на дитині»	Група з виховною стратегією «батьківська любов акцентована на собі»
Ставлення до себе	2,01	3,02	2,91
Ставлення до життя	2,50	2,91	2,41
Ставлення до людей	2,22	3,11	2,05
Узагальнені показники	2,24	3,01	2,45

Таблиця 2.

Кореляційні зв'язки в системі життєдіяльнісних проявів особистості

	Ставлення до себе	Частота захворювань	Наявність хронічного або смертельного захворювання	Наявність непростення щодо батька	Наявність непростення щодо матері	Наявність абортативного сценарію	Рівень психологічного благополуччя в батьківській сім'ї
Ставлення до себе	1,00	0,65	0,24!	0,36	0,27	0,62	0,53
Частота захворювань	0,64	1,00	0,36	0,59	0,62	0,59	0,69
Наявність хронічного або смертельного захворювання	0,24	0,36	1,00	0,50	0,32	0,30	0,24
Наявність непростення щодо батька	0,36	0,59	0,50	1,00	0,50	0,29	0,42
Наявність непростення щодо матері	0,27	0,62	0,32	0,50	1,00	0,28	0,45
Наявність абортативного сценарію	0,62	0,59	0,30	0,28	0,28	1,00	0,63
Рівень психологічного благополуччя в батьківській сім'ї	0,53	0,69	0,24	0,42	0,45	0,64	1,00

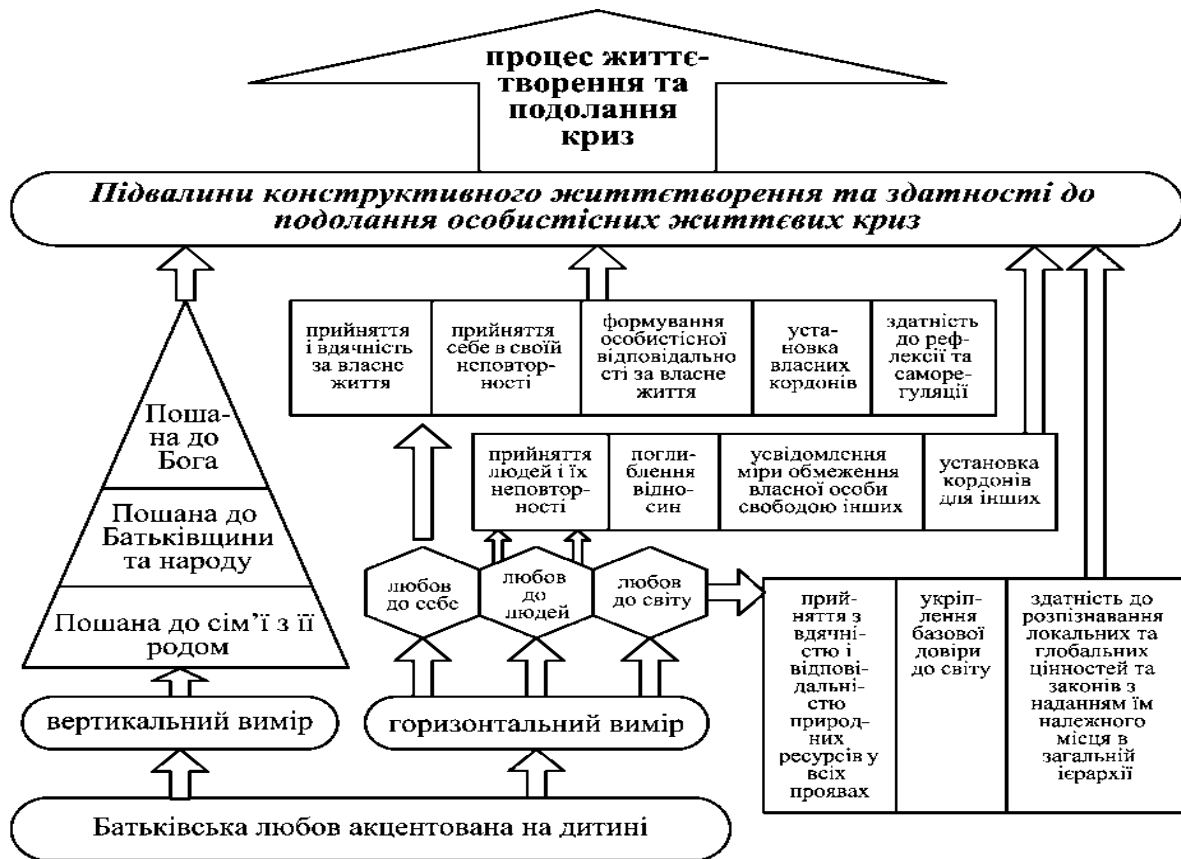

Рис.1. Вплив батьківської любові, акцентованої на дитині, на її життєдіяльність та здатність долати життєві кризи

Дослідження показало, що на генерування тяжкого захворювання прямолінійно не впливає рівень благополуччя в батьківській родині, проте впливає фактор непростення батька та матері, що як правило

обумовлено конфліктною ситуацією в сімейній системі. На ставлення до себе особистості більше впливає непростення батька (0,36) ніж непростення матері (0,27). Крім того, виявилось, що наявність аборт-

тативного сценарію в свідомому чи несвідомому просторі особистості корелює більше з розвитком в неї тяжких хронічних та смертельних захворювань (0,32) ніж з непростенням батька (0,29) та матері (0,28). Задоволеність шлюбом у жінки корелює з її сприйманням батьків (особливо батька – $r=0,56$). Для чоловіка позитивний образ батька також є важливим в побудові щасливої родини. Проте для задоволеності шлюбом важливо також мати позитивні образи батьків своєї половини.

Крім того, при дослідженні дітей з агресивною та неагресивною поведінкою було виявлено, що найбільш значущими є кореляційні зв'язки між ворожістю в сімейній ситуації та тривожністю у дитини (0,43), між конфліктністю в сім'ї та тривожністю у дитини (0,56). Чим більш сприятлива атмосфера у родині, тим менше почуття меншовартості у малюка.

У ході дослідження був проведений аналіз механізмів впливу сімейно-родинних цінностей та норм на життєдіяльність особистості та її здатність долати в своєму житті кризові ситуації. Було виділено *суттєві та стратегічні ціннісні фактори*. До суттєвих ціннісних факторів належать:

- *Духовно-релігійний фактор* [9], що характеризує базові духовно-ціннісні уявлення особистості (родини, народу, міжнародних спільнот) щодо значення і місця людини у світі, як особистості, як чоловіка чи жінки у взаємозв'язках та у взаємостосунках з Абсолютом (що знайшло відображення в роботах різних науковців починаючи від Аристотеля до філософів, богословів та психологів сьогодення, зокрема: В.Ф.Барановського, Л.М.Гриджовець, Х.П.Данн, Е.О.Помиткін, М.Савчин, О.Климишин, П.Гусак, О.Яремко, Р.Яворського, Х.Янариса та ін.)
- *Досвідно-історичний фактор* [4;10] визначає стандартизовані моделі поведінки особистості, сім'ї, народу, що продемонстрували значну ефективність (пряму чи опосередковану, ситуативну чи стратегічну) у виживанні, будівництві, творенні як локальних, так і глобальних життєдіяльнісних просторів (сім'я, спільнота, громада, нація) протягом певного історичного періоду (Х.Арендт, П.Горностай, В.О.Татенко, О.В.Петрунько, М.М.Решетніков, Л.О.Филипович, М.П.Холмская, А.А.Шутценбергер та ін.)
- *Культурно-традиційний фактор* [4;8], який характеризує локальні і глобальні надбання та досягнення суспільства в матеріальному та духовному сегменті буття як особистості, так і родини та держави (що відображено у наукових працях Г.О.Бала, В.А.Бачинського, О.Вознесенської, М.Й.Боришевського, Л.М.Гриджовець, Л.В.Дзюби, А.К.Дмитренка, О.В.Духновича, М.М.Заковича, Д.Пауела,

А.Є.Подольської, В.В.Рибалка та ін.), демонструє складні зразки поведінки особистості (сім'ї, родини, народу) такі, як звичаї, традиції, обряди, ментальність тощо (що представлено в роботах психологів (Т.В.Говорун, В.Т.Куєва, К.Л.Мілютіна, С.Д.Ячник та ін.), педагогів (О.В.Духнович, М.Г.Стельмахович, В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський та ін.), етнографів та культурологів (В.К.Борисенко, О.Воропай, О.В.Ковалевської та ін.), філософів (М.Адамчук, М.Бабій, А.М.Колодний, Г.Сковорода, П.Л.Яроцький та ін.), письменників та поетів (Нечуй-Левицький, Л.Українка, І.Франко, Т.Г.Шевченко та ін.)).

- *Рефлексивно-екзистенційний фактор*, що проявляється в унікальній здатності особистості, спільноти чи суспільства відслідковувати як зовнішні, так і внутрішні процеси життєтворення, виступає своєрідним філософським методом пізнання як явища, так і самої суті і форми пізнання цього явища, думки, вчинку. Передбачає активізацію особистісного та групового процесу пізнання екзистенційних цінностей, що проявляються як в усвідомленні найбільшої цінності – людського життя, так і в смисложиттєвих (уявлення про щастя, про мету, свободу, сенс життя) та витальних цінностях: громадського покликання, міжособового спілкування, демократичних свобод, сім'ї тощо (що знайшло відображення в роботах як родоначальників певних психотерапевтичних шкіл, зокрема: З.Фрейда, А.Адлера, Е.Берна, К.Юнга, Ф.Перлза, В.Франкла, К.Роджерса, А.Маслоу тощо, так і їх сучасних послідовників: П.П.Горностая, С.А.Маленка, А.В.Рассохіна, Т.В.Титаренко, І.Ялом та ін.)

Стратегічні фактори визначають характер впливу цінностей на життєдіяльність особистості та її здатність долати кризи. До стратегічних факторів в процесі дослідження нами були зараховані: узгодженість подружніх цінностей (в батьківській та власно створеній сім'ї); узгодженість цінностей (сімейних та особистісно набутих) з традиційними цінностями конкретного народу (чи народів), представником етносу якого є особистість; узгодженість цінностей (сімейних та особистісно набутих) з ситуативними цінностями конкретної спільноти та суспільства в конкретному часі та просторі.

У цілому структура розгортання сімейних та особистісних цінностей, що впливає на життєдіяльність особистості та її здатність долати кризи представлена на Рис. 2.

Ціннісна складова як особистісного, так і спільнотного буття характеризує загальну світоглядну позицію людини, базова основа якої формується в родині. Саме цінності упорядковують дійсність,

Таблиця 2

Порівняльна таблиця наслідків Голодомору для нащадків з різними ціннісними системами

Критерії за методикою Дж.Пауелла “Повнота життя” у молоді 25-30 років із родин, що пережили Голодомор та репресії [0; 4]	Базові сценарії передані нащадкам предками, які пережили Голодомор та репресії Відсутність релігійних цінностей при наявності непростощення катів, звинувачення оточуючих (60 чол.)	Відсутність релігійних цінностей при наявності вдячності за те, що вдалося вижити (60 чол.)	Наявність релігійних цінностей: прощення катів, молитва за катів та жертв (60 чол.)
Ставлення до себе	1.8	2.2	2.8
Ставлення до людей	1.32	2	3.0
Ставлення до життя	1.79	2.4	3.01
Ставлення до Бога	1.52	2.0	3.25

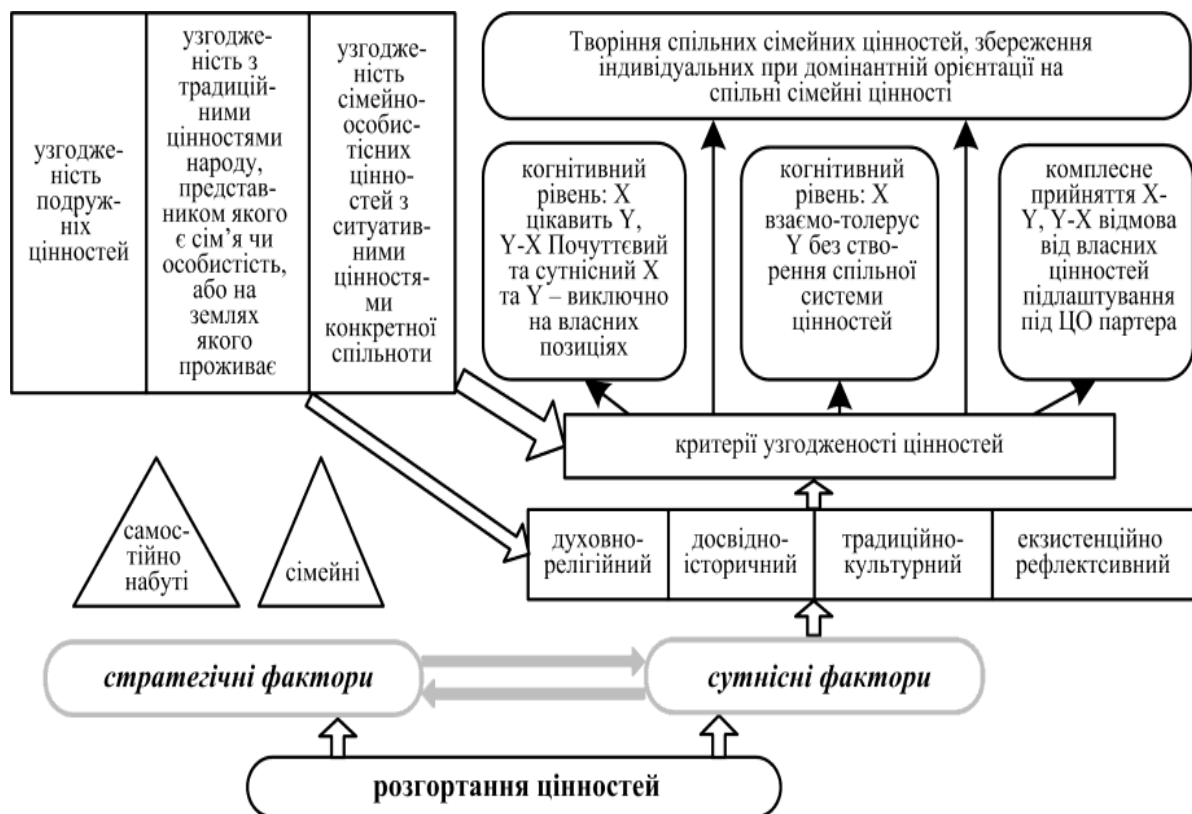

Рис. 2. Факторна структура розгортання цінностей

вносять у неї оцінювально-осмислювальні моменти [9]. І оскільки для будь-якої особи подія розглядається не стільки через об’єктивну реальність, а через суб’єктивний особистісний простір, що характеризує не саму подію, а опирається лише на особистісну інтерпретацію цієї події, яка в свою чергу залежить і від рівня зацікавленості проблемою, і від рівня розвитку цінностей, то саме цінності здатні активізувати творчий потенціал особистості для подолання життєвих криз.

Для прикладу розглянемо вплив духовно-релігійних цінностей в сімейно-родовій системі на життєдіяльнісні процеси сучасної особистості-нащадка тих, хто пережив голодомор (табл.2).

Представлені в таблиці № 2 результати свідчать про те, що найбільші показники за шкалами «Повноти життя» належать особам з наявними релігійно-духовними цінностями. Проте варто відзначити, що і при відсутності у особистості релігійних цінностей, але орієнтації її на загальнолюдські цінності, спостерігається також позитивно-нейтральна тенденція до розвитку її психологічного потенціалу у подоланні кризового досвіду.

Результати емпіричного дослідження повністю підтвердили розроблену нами теоретичну модель представлену на рис.2. Серед всіх критеріїв узгодженості цінностей в подружжі найбільш продуктивними для психологічного благополуччя сім’ї є критерій «творіння спільних сімейних цінностей, збе-

реження індивідуальних цінностей при домінантній орієнтації на спільні сімейні цінності». Нами було проведено дослідження серед трьох вибірок респондентів: наречені, молоді подружні пари та зрілі подружжя, що показало:

- Найбільш оптимістичне сприймання життя належить нареченим (2,7 з проміжку [0; 4]) і попри те, що загальний показник у ставленні до життя вищий у молодих подружніх пар (2,5) ніж у неодруженої молоді (2,1), молоді люди більше зорієнтовані на радість життя, безтурботність, пригоди, до певної міри домінують гедонічні цінності.
- У досвідчених подружніх парах суттєво збільшуються показники, що визначають поважне ставлення до старості, до смерті, до травматичного досвіду. Серед вибірки одружених респондентів найвищі показники задоволення життям бути у тих, хто очікував дитину, або мав щойно народжену. При чому кризові переживання щодо народження дитини в меншій ступені проявлялися у подружжя, що мали спільні пологи, ніж у тих, хто був позбавлений можливості партнерських пологів.
- При аналізі результатів дослідження серед молодих подружніх пар було виявлено, що за показниками задоволеності шлюбом подружжя було отримано значущі коефіцієнти кореляції ($r = 0,61$) між задоволеністю шлюбом чоловіка і дружини. Отримані дані підтверджують результати низки досліджень про те, що задоволеність шлюбом подружжя корелює між собою: більшої задоволеності шлюбом чоловіка відповідає більша задоволеність шлюбом дружини, і навпаки, за низької задоволеності шлюбом одного шлюбного партнера інший також не задоволений шлюбом.

Висновок: До найвагомійших детермінант сімейно-родинної структури, що активно впливають на характер життєдіяльності особистості належать: виховні сімейні стратегії, вплив родинної системи, сімейно-родинні цінності та норми. У процесі дослідження було виявлено значний вплив сімейних

цінностей та норм на життєдіяльність особистості. Де самі цінності були розглянуті нами через дію: сутнісних факторів (духовно-релігійного, досвідно-історичного, культурно-традиційного, рефлексивно-екзистенційного), стратегічних факторів (узгодженість подружніх цінностей (в батьківській та власно створеній сім'ї)), узгодженість цінностей (сімейних та особистісно набутих) з традиційними цінностями конкретного народу (чи народів), представником етносу якого є особистість, узгодженість цінностей (сімейних та особистісно набутих) з ситуативними цінностями конкретної спільноти та суспільства в конкретному часі та просторі).

ЛІТЕРАТУРА

1. Барінова Н.В. Психологічні особливості відношення батька як чинник формування статевої ролі "я"-концепції у дівчат-підлітків // Дис... канд. психолог. н. зі спец. 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – 203 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди (Психология человеческих взаимоотношений) [Электронный ресурс] /Е.Берн. –М.: Литур, 1999. – Режим доступа: http://royallib.com/book/bern_erik/igri_v_kotorie_igrayut_lyudi_psihologiya_chelo_vecheskih_vaimootnosheniy.html.
3. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції// автореф. дис.. док. психолог. н. зі спец. 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія. –К.: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 35 с.
4. Гридковець Л.М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу : монограф./ Л.М. Гридковець – Львів: Скриня, 2016. – 380 с.
5. Горностаєв П. Послання рода: психодраматическая работа с семейной историей [Электронный ресурс] // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 14(17). – К., 2006. – С. 140-152. – Режим доступу: http://users.i.com.ua/~p_gorn/publ48.html.
6. Козяр С. Українська родинна обрядовість. Віхи людської долі: весілля, похорон / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України / С.Козяр. – Хмельницький, 2000. – 72 с.
7. Кравець В.П. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя /Автореф. дис... доктора педагогічних наук 13.00.01. – К.: Ін-т психол. ім. Г.С.Костюка НАПНУ. – 34 с.
8. Хеллінгер Б. Порядки допомоги/ Б. Хеллінгер – М.: Ін-т консультування і системних рішень, 2006. – 242 с.
9. Шутценбергер А.А. Психогенеалогія: Как излечить семейные раны и обрести себя /А.А. Шутценбергер; пер. с франц.– М.: Психотерапия, 2010. – 224 с.